

waartegenover dan de menselijke vrijheid staat. Het is een erudiet en rijk boek dat getuigt van kennis van zaken.

Er kan echter een 'maar' bij dit alles worden geformuleerd. Wickenden is er namelijk van overtuigd dat Vossius moet worden geplaatst in de *history of thought* en kennelijk niet in die van de geschiedenis van de geschiedschrijving. Dit ondanks zijn kennis van de desbetreffende literatuur. Vossius wordt bijgevolg gezien als een filosoof die in zijn beschouwingen een sluitend systeem had moeten construeren. Het gevolg van deze benadering is dat hem eigenlijk onrecht wordt aangedaan omdat veel meer van deze humanistische, pragmatische geschiedbeschouwer en schrijver wordt gevergd dan hij met zijn achtergrond zou kunnen bieden. Daarom spreekt Wickenden — onbekommerd lijkt het over de scheiding van de beide genres — van 'forbidding antiquarianism' in verband met Vossius, daarom is zijn werk over het Pelagianisme 'anything but disinterested' alsof een historische auteur dat toen ooit was. Daarom wordt Croce's opvatting in zijn *History as the story of liberty* over de taak van de geschiedenis te reageren op de omstandigheden van het moment, als autoriteit opgevoerd (30). Daarom hebben we al gezien dat Vossius wordt berispt zijn eigen filosofische categorieën niet aan te houden. Nu is het inderdaad zo dat Vossius het woord *philosophia* gebruikte, maar hij zette zich daarmee in de humanistisch-rhetorische visie op de geschiedenis af tegen kroniekachtige opsommerij. De *prudence* die Wickenden bij zijn onderwerp signaleert is dan ook niet slechts wijsheid in de geschiedenis, maar staatsmanswijsheid in een politiek georiënteerde opvatting van geschiedbeoefening. We mogen Vossius dus niet, zoals de auteur doet, verwijten dat hij meer aandacht gaf aan het schrijven van een historie dan aan het historisch onderzoek zelf (85). Zijn roepen om waarheid in de geschiedenis had dan ook een andere betekenis dan tegenwoordig en het is derhalve een waarheid als een koe en geen 'measure of truth' dat "rhetorical" historiography tended to manipulate, rather than to liberate, the minds of its readers' (86). Ook de beschouwing, onder aanhaling van Collingwoods werk (120), dat Vossius erg zelden een beroep deed op historische inleving bij zijn geschiedbeschouwing doet toch wel buitengewoon anachronistisch aan om maar te zwijgen van de keer dat de auteur hem kapittelt wegens het feit dat hij zo weinig interpretatie in zijn kerkgeschiedenis verwerkt (171). Ook bij het gebruik van de termen 'historische ontwikkeling', ja zelfs 'vooruitgang' met betrekking tot zeventiende-eeuwse geschiedschrijving zou menige kanttekening kunnen worden gezet, al moet toegegeven worden dat de auteur nog terloops opmerkt 'it seems, however, that Vossius was less impressed by progress and decline than by the uniformity of history ...' (177).

De slotsom kan dus geen andere zijn dan dat dit boek ons enerzijds een veelzijdig beeld geeft van Vossius' intellectuele krachten op het gebied van de geschiedenis, maar anderzijds de lezer een perspectief biedt dat niet altijd bij de achtergrond past van waaruit de 'hooggeleerde Vos' juist die overwegingen neerschreef.

E. O. G. Haitsma Mulier

J. Ockeley, *De gasthuiszusters en hun ziekenzorg in het aartsbisdom Mechelen in de 17de en de 18de eeuw. Bijdrage tot de studie van de actieve vrouwelijke kloostercongregaties* (2 dln., Dissertatie, Extranummer Archief- en Bibliotheekwezen in België XLIV; Brussel: Archief- en Bibliotheekwezen in België, 1992, 954 blz.).

Deze omvangrijke studie, herwerkte versie van een doctoraatsproefschrift en bekroond met de mgr. C. de Clercqprijs 1992, wil de aandacht vestigen op een 'vergeten' groep van kloosterlin-

gen, namelijk de vrouwelijke kloostergemeenschappen werkzaam in de ziekenzorg en hun actieve inzet voor de noodlijdende mens (7). Vooral omdat ze door hun activiteiten nauw verbonden leefden met het gewone volk, verdienen deze vrouwelijke religieuzen meer aandacht (6). De bestudeerde periode begint met aartsbisschop Hovius (1596-1620) en eindigt met de Franse revolutie, waarvan de impact buiten beschouwing wordt gelaten. Dertien gasthuiscommunauteiten waren er in de beschouwde periode in het bestudeerde gebied, namelijk te Aalst, Asse, Brussel, Diest, Geraardsbergen, Leuven, Mechelen, Ninove, Rebecq, Ronse, Schorisse, Tienen en Vilvoorde.

De auteur heeft zeer veel werk verzet. Alles wat over de bijna 1100 gasthuiszusters kon worden geweten, is in een achttal hoofdstukken en een aantal tabellen bijeengebracht in een zeer gedocumenteerde en zeer gedetailleerde studie. Bij elk facet worden alle gegevens voor elk der gasthuizen opgesomd. Dit levert vaak interessante passages op zoals over de evolutie van de recrutering, de sociale afkomst van de zusters, hun geografische herkomst en alfabetisatiegraad (in hoofdstuk V) en hun levensverwachting (in hoofdstuk VI).

Structuren en evoluties komen echter weinig aan bod zoals bijvoorbeeld de politiek van kerk en staat ten overstaan van de gasthuizen en hun onderlinge machtsverhouding. Een goede barometer daarvoor is wie de rekeningen hoort, een recht dat door het concilie van Trente opgeëist werd voor de bisschop of zijn vertegenwoordiger. Margaretha van Parma maakte voor dit aspect een voorbehoud. De auteur heeft voldoende materiaal om deze problematiek te toetsen, maar het blijft grotendeels verscholen in de voetnoten en dit over vele bladzijden verspreid (118-119, 141, 150, 154, 155, 156 vlg.). En het besluit van dit hoofdstuk III (Externe relaties met de kerkelijke en de burgerlijke overheid) luidt: 'Ook met de burgerlijke overheid stonden de gasthuizen in betrekking. Waren de aartshertogen het kloosterleven goedgezind, de Oostenrijkse Habsburgers voerden veeleer een politiek van beknotting en sterke inmenging'. Een paragraaf die ongewijzigd in de algemene besluiten herhaald wordt. Dit is te simpel. We vragen ons bovendien af of de wet op de dode handgoederen van 1753, het vastleggen van de minimum professionele leeftijd op vijfentwintig jaar en de beperking van de omvang van de bruidsschat, zo weinig genuanceerd mogen worden voorgesteld. De auteur had ten minste onderscheid moeten maken tussen de aspecten klooster en gasthuis, want de Oostenrijkse Habsburgers en meer bepaald Jozef II voerden helemaal geen politiek van 'beknotting' ten overstaan van de hospitalen.

Wat het religieuze aspect van de gasthuiszusters betreft, wordt vooral het formele (de rituelen) uitgebreid behandeld. Geen poging wordt ondernomen om een beeld te schetsen van het beleid terzake van de opeenvolgende bisschoppen, van de eigenlijke religieuze leef- en ideeënwereld van de gasthuiszusters of van het nauwe verband met het gewone volk zoals aangekondigd in het woord vooraf.

Dat de gasthuiszusters over het algemeen voorbeeldige zusters waren (569) betwijfelen we niet. Maar hoe ze tot een bepaalde levenswijze gebracht werden, wat als ideaal werd voorgesteld, waar de tegenstand lag, hoe dit ideaal geleidelijk aan gerealiseerd werd of niet, wie tegenstand bood of kon bieden (duidelijk de 'rijke' dames van het gasthuis te Geraardsbergen (568) komt veel minder uit de verf. En wat de reële betekenis van de gasthuiszusters voor de ziekenzorg was, zou relevanter tot uiting komen indien het totale aantal zusters en dienstpersoneel — en niet enkel de twee 'ziekenzusters' — vergeleken werd met het aantal zieken.

Zelfs indien zijn vaststellingen tot een verklaring nopen, maakt de auteur zich er al te vaak vanaf met de vermelding dat het 'opvallend is dat ...'. Zo vindt hij het opvallend dat al deze gasthuizen in de steden waren gelegen (25), nabij water (573) en zo verder op pagina 40, 58, 150

noot 162, 151 noot 167, 163,217 noot 209,295, 302, 306, 341, enz., enz. waarbij het meestal niet opvallend maar evident is.

De wisselwerking tussen gasthuis en omgeving wordt niet in rekening genomen. Of een hospitaal gelegen is in een stad als Brussel met 74.000 inwoners of van een universiteitsstad als Leuven, waar het ingeschakeld wordt in het universitair onderwijs, of daarentegen in een klein provincieplaatsje met 2.000 inwoners, is blijkbaar irrelevant. De kortere levensverwachting van de Brusselse zusters spreekt in dit verband nochtans boekdelen. Ook op andere plaatsen gebruikt de auteur de resultaten van zijn eigen bevindingen niet als verklaring bij sommige van zijn vaststellingen. Ligt de reden van de inzinking in de recrutering in het decennium 1770-1780 immers niet in het verbod op de bruidschat? In die omstandigheden waren de kloosters begrijpelijkerwijs niet erg happig op nieuwe kandidaten. En de heropleving van de recrutering valt samen met het afzwakken van dit verbod.

De auteur beperkt zich tot de nieuwe tijd onder andere omdat in de middeleeuwen veel minder sprake is van echte ziekenverzorging. In de middeleeuwen was de eerste functie van het hospitaal immers niet genezing maar voedsel en onderdak verschaffen (9), wat laat veronderstellen dat dit in de nieuwe tijd zal blijken anders te zijn. Maar dit wordt niet gestaafd — dit kan trouwens moeilijk — wel wordt de vooruitgang van de geneeskunde geponoerd, terwijl het 'opvallend' is dat de sterftecijfers stijgen (631). Er wordt geen poging ondernomen om het grotere gewicht van de 'geneeskunde' te meten. De auteur kon bijvoorbeeld de evolutie van het deel van de uitgaven dat aan het gasthuis *stricto sensu* besteed wordt en meer bepaald voor het geneeskundig personeel en de medicijnen nagaan.

De auteur heeft geen echte probleemstelling geformuleerd. Dit is er wellicht debet aan dat de studie teveel in het beschrijvende stadium is blijven steken en te weinig verklarend is geworden. Ondanks het vele materiaal dat is aangedragen en waarvoor alle lof, is het resultaat een vrij traditioneel statisch beeld van 'de' gasthuiszuster.

G. Maréchal

S. Groenveld, *Evidente factiën in den staet. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden* (Zeven provinciën reeks I; Hilversum: Verloren, 1990, 82 blz., f20,-, ISBN 90 6550 106 1); M. van Gelderen, *Op zoek naar de Republiek. Politiek denken tijdens de Nederlandse opstand (1555-1590)* (Zeven provinciën reeks II; Hilversum: Verloren, 1991, 94 blz., f20,-, ISBN 90 6550 108 8); A. Huisman, J. Koppenol, *Daer compt de lotery met trommels en trompetten! Loterijen in de Nederlanden lot 1726* (Zeven provinciën reeks III; Hilversum: Verloren, 1991, 125 blz., f20,-, ISBN 90 6550 1096). W. van Nispen, *De Teems in brant. Een verzameling teksten en afbeeldingen rond de Tweede Engelse zeeoorlog (1665-1667)* (Hilversum: Verloren, 1991, 127 blz., f30,-, ISBN 90 6550 342 0).

De 'Zeven Provinciën Reeks', onder auspiciën van een Leids universitair onderzoeksnetwerk bevat beknopte monografieën die de historisch-wetenschappelijke stand van zaken ten aanzien van de Republiek samenvatten. S. Groenveld opende de serie met een verhandeling over — blijkens de ondertitel — 'Sociaal-politieke verhoudingen in de 17e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden'. Hij borduurt hierin voort op een door D. J. Roorda in zijn dissertatie *Partij en factie* aan de orde gesteld thema. Deze keerde zich tegen de, anachronistische, vereenzelving van zeventiende-eeuwse politieke groeperingen met moderne partijen, gekenmerkt door strakke organisatie, geregistreerd ledenbestand en duidelijk program. De centrale